

8. Easton D. The Child's Political World / Easton D., Hess R. // Midwest Journal of Political Science. – 1962. – Vol. 6, No.3. – pp.229-246.
9. Hess R. The Child's Changing Image of the President / Hess R., Easton D. // Public Opinion Quarterly. – 1960. – Vol. 24, No. 4. – pp.632-644.

There are results of research of students' attitudes toward different power agents (which represents political, state, economical, family, moral and informational power). The peculiarities of students' representations about authority persons (their power level, difficulty of labour, authority and willingness to obedience) are analyzed. It was showed, that according to students' representations, the largest power holders are President of state, judges and oligarchs. The mother is imaging as the most authority and difficult worked person. The most students' willingness to obedience is to the parents' and teachers' power.

Key words: attitudes, power, authority persons, students.

Отримано: 4.02.2012 р.

УДК 316.64 : 159.922

О.Ю.Дроздов

ОНТОГЕНЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Розглядаються вікові закономірності становлення та розвитку геополітичної свідомості (ГПС). Наведені результати авторського емпіричного дослідження особливостей геополітичних уявлень учнів 1-х, 4-х, 7-х та 10-х класів, які дозволяють побачити динаміку розвитку географічних і політичних компонентів ГПС, а також певні статеві відмінності. Зокрема, була виявлена тенденція до кількісного та якісного зростання локалізаційного (“знання-де”) та атрибутивного (“знання-що”) компонентів ГПС в учнів 7-х та 10-х класів.

Ключові слова: геополітична свідомість (ГПС), уявлення.

Рассматриваются возрастные закономерности становления и развития геополитического сознания (ГПС). Приводятся результаты авторского эмпирического исследования особенностей геополитических представлений учеников 1-х, 4-х, 7-х и 10-х классов, отражающие динамику развития географических и политических компонентов ГПС, а также определенные половые отличия. В частности, была выявлена тенденция количественного и качественного роста локализационного

(“знание-где”) и атрибутивного (“знание-что”) компонентів ГПС у учасників 7-х и 10-х класів.

Ключевые слова: геополитическое сознание (ГПС), представления.

Постановка проблеми. Формування образу (картини) світу виступає атрибутом та показником психічного розвитку індивіда. Одним з аспектів цього процесу є становлення геополітичної свідомості (ГПС). Останню ми визначаємо як форму відображення (ментальної репрезентації) подій та явищ “політичного світу” крізь призму “світу географічного” шляхом ототожнення певного географічного простору з політикою, яка там проводиться. За формою ГПС є різновидом політичної свідомості, а змістовно – містить уявлення і знання політичного та іншого характеру стосовно певного географічного простору, а також оцінки, інтереси, установки до цього простору, політичних та інших процесів на ньому. Відповідно, ГПС містить як суто політичні, так і “парагеополітичні” (географічні, економічні, культурологічні) образи, уявлення, знання [4].

Одним з основних чинників ГПС є вік та відповідний йому рівень інтелектуального розвитку. У західній (Ж.Піаже) та радянській (І.Якиманська, К.Сердакова, І.Каплунович) психології вивчались вікові закономірності розвитку просторового мислення. Однак, ці дослідження стосувались, головним чином, чуттєвого сприймання реального (фізичного), а не умовного простору, яким є простір політики (геополітики). У цілому, сприймання та розуміння таких складних соціальних об’єктів, як країна, союзи держав, світ загалом, безумовно вимагає певного рівня розвитку абстрактно-логічного мислення, або, за Ж.Піаже, стадії “формального інтелекту”. Тому закономірно, що саме з підлітково-юнацьким періодом дослідники пов’язували розвиток “конфігуративного” (цілісного, систематизованого) просторового знання [15], політичного мислення [8; 12; 16; 19], формування більш-менш цілісних уявлень про власну країну [13; 17] та світ у цілому [1; 7]. Цьому, серед іншого, сприяє вивчення у школі географії (яка, власне, і формує основу географічного мислення) та історії (найбільш політично насиченої дисципліни). Хоча є дані про те, що навіть у юнацькому віці геополітичні знання (зокрема стосовно власної держави) можуть мати низьку когнітивну складність [11]. З іншого боку, окремі геополітичні знання існують і у дітей молодшого (допідліткового) віку. Так, Ж.Піаже, А.Вейль та Г.Ягода встановили, що вже у віці 5-8 років існують знання (безумовно неповні та фрагментарні) та емоційне ставлення як до власної, так і до окремих інших країн світу [13; 17].

Загалом, дані ряду досліджень англійських науковців вказують, що вік є найважливішим чинником знань дітей та підлітків

про інші країни та регіони [14; 20]. А дані ізраїльських науковців підтверджують наявність змістовних відмінностей у розумінні ряду геополітичних категорій (війна та її причини, мир тощо) дітьми різного віку [18]. Російські фахівці також вказують на вікові відмінності у геополітичних установах росіян наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Зокрема, серед молоді було найбільш виражене негативне ставлення до ідеї відродження СРСР та найменш підозріле ставлення до політики країн Заходу [2]. На вікові відмінності у геополітичних орієнтаціях українців вказує й вітчизняна дослідниця О.Злобіна. Зокрема вітчизняна молодь толерантніше ставиться до країн Заходу, більше підтримує ідею вступу до ЄС та НАТО і менше – ідею зближення зі східними сусідами, ніж представники більш дорослих груп [6]. Ця тенденція підтверджується й даними інших досліджень [9; 10]. Пояснюють її тим, що політична свідомість молоді позбавлена “радянських стереотипів” (хоча, на наш погляд, цілком можливе й інше пояснення, яке не заперечує першого, – наявність у свідомості молоді більш сучасних прозахідних стереотипів). Слід також зазначити, що вік сам по собі не слід вважати безпосереднім чинником ГПС, його вплив пов’язаний із розвитком когнітивної сфери, набуттям соціального досвіду та освітою. На жаль, у вітчизняній психології відсутні систематичні дослідження як ГПС у цілому, так і її онтогенетичних аспектів. Отже, метою нашого дослідження стало виявлення вікової динаміки розвитку геополітичних уявлень (про країни світу та їхню політику).

Методика та організація дослідження. У дослідженні взяли участь 202 учні молодших, середніх та старших класів загальноосвітньої школи № 12 м. Чернігова (118 чоловічої та 84 жіночої статі). У віковому плані респонденти поділялись наступним чином: 50 учнів 1-х класів (6-7 років), 44 учні 4-х класів (9-10 років), 57 учнів 7-х класів (12-13 років) та 51 учень 10-х класів (15-16 років). Вказаний розподіл ми вважаємо оптимальним з наступних міркувань. По-перше, він приблизно відповідає рамкам ряду психологічних періодизацій, зокрема вітчизняної (молодший шкільний – підлітковий – юнацький вік), періодизації інтелектуального розвитку Ж.Піаже (стадія конкретних операцій у перших двох групах – стадія формальних операцій у наступних), а також періодизації політичної соціалізації (перша стадія соціалізації у перших двох групах, друга – у двох інших). По-друге, завдяки наявності 3-річних “розривів”, обрана схема забезпечує виділення більш чітких вікових тенденцій.

У ролі методу дослідження ми обрали інтерв’ю, виходячи з наступних міркувань. По-перше, цей метод є адекватний об’єкту

та предмету дослідження; по-друге, він може бути успішно застосований у роботі з усіма вищезазначеними віковими групами; по-третє, його сутність надає можливість індивідуально “підлаштуватись” під респондентів (що є важливим, враховуючи малий вік ряду з них). Кожному респонденту пропонувалось два запитання: 1) “Які держави (країни) світу ти знаєш (пам’ятаєш)?” (питання на актуалізацію “локалізаційного” знання – “знання-де”); 2) “Що ти знаєш (пам’ятаєш) про політику цих держав?” (на актуалізацію “атрибутивного” знання – “знання-що”). Інтерв’ю проводилось в індивідуальному та анонімному порядку. Всі відповіді занотовувалися з метою подальшого частотного та якісного аналізу.

Отримані результати та їх аналіз. Узагальнені результати дослідження відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості геополітичних знань в учнів різного віку

№	Група учнів	Локалізаційне знання		Атрибутивне знання	
		Середня кількість усіх відповідей	Середня кількість адекватних відповідей	Середня кількість відповідей політич. змісту	Якісна характеристика
1	1-й клас (загалом)	5,4	3,5	0,1	Несформованість політичних уявлень. Існуючі знання про країни є доволі різнотипними і носять неполітичний, а іноді – помилковий характер
	Хлопці	6,2	4,3	0,2	
	Дівчата	4,2	2,5	---	
2	4-й клас (загалом)	7,6	5,3	1,1	Політичні уявлення та оцінки зустрічаються рідко. Знання про країни носить неполітичний (культурологічний, географічний тощо), а іноді – помилковий характер
	Хлопці	9,3	7,4	1,6	
	Дівчата	5,1	2,4	0,5	
3	7-й клас (загалом)	20,1	19,3	5,1	Політичні уявлення існують лише стосовно декількох країн і носять, переважно, персоніфікований характер. Кількість інших політичних уявлень незначна. Основна маса знань про держави носить культурологічний, географічний та економічний зміст. Незначна кількість помилкових уявлень.
	Хлопці	26,2	25,2	6,2	
	Дівчата	11,9	11,1	3,6	

4	10-й клас (загалом)	26,8	26,1	11,7	Сформованість різнопланових політичних (стосовно окремих країн) та неполітичних (культурологічних, географічних та економічних) уявлень. Незначна кількість помилкових уявлень.
	Юнаки	32,4	31,9	16,1	
	Дівчата	19,5	18,5	5,9	

Результати учнів 1-х класів. Як бачимо, особливістю локалізаційного знання першокласників є те, що доволі значна його частина (приблизно третина) носить неадекватний характер. Це, головним чином, проявлялось у відсутності чіткого розуміння відмінностей між країнами (державами) та населеними пунктами. Тому значна кількість дітей як відповідь на перше запитання згадувала міста України (Київ, Чернігів, Харків, Львів, Одеса, Сімферополь, Суми тощо) або інших держав (Москва, Лондон, Нью-Йорк). Іншу групу неадекватних відповідей складала різні географічні об'єкти: континенти та частини світу (Африка, Південна Америка, Азія, Європа, Північний полюс), річки (Дніпро), окремі регіони та зони (Карпати, "пустеля"). Серед адекватних відповідей найчастіше згадувались Україна (45%) та Росія (39%). На рівні незначної тенденції згадувались Єгипет, "Англія" та "Америка" (в силу відомих мовних традицій, останні відповіді тут і у подальшому ми зараховували як назви країн). Також було виявлено, що середня кількість відповідей хлопчиків приблизно у 1,5 рази перевищувала цей показник серед дівчаток.

Особливістю атрибутивного знання першокласників було те, що практично у всіх опитаних не були сформовані суто політичні уявлення. Частина дітей прямо зазначала, що "не знають, що таке "політика" (що є цілком закономірним для даного віку). Відповідно, існуючі у них атрибутивні уявлення були пов'язані з неполітичним контекстом (тобто мали "парагеополітичний" характер). Прикладами є відповіді типу: "я туди їздив", "красиві готелі" (Єгипет, Туреччина), "пісок, сфінкс, башти" (Єгипет), "туди тато їздить за товарами" (Польща), "море" (Єгипет, Туреччина, Росія), "всі люди спілкуються англійською мовою" (Велика Британія), "там дуже красиво" (ряд країн Європи та Азії), "є знайомі" або "живе друг" (ряд країн Європи, США) тощо. Зустрічались і поодинокі відповіді політичного змісту, зокрема "Янукович", "Азаров", "є президент" (стосовно України) або "були фашисти" (Німеччина), які належали лише кільком хлопчикам. Враховуючи вік опитаних дітей, закономірним є помилковий характер ряду відповідей: наприклад, "це місто, у якому живуть росіяни" (Росія) або "є герб, тризуб" (Велика Британія).

Результати учнів 4-х класів. Порівняно із першокласниками, учні 4-х класів згадували дещо більше держав світу, що свідчить про поступовий розвиток географічного (локалізаційного) компонента ГПС. Отримані відповіді вказували, що ментальна карта світу в дітей цього віку найчастіше включала такі країни, як Росія (61%), Україна (50%) та “Америка” (43%). Також, відносно часто згадувались такі європейські країни, як Франція (36%), “Англія” (34%) та Німеччина (30%). Водночас, як і першокласники, учні 4-х класів нерідко давали неадекватні відповіді. Останні (як і у попередньому випадку) стосувались міст (Київ та інші обласні центри України, Москва, Париж, Лондон, Нью-Йорк), а також частин світу (Африка, Європа, Євразія, Антарктида тощо). Загалом, хлопчики давали майже вдвічі більше відповідей (у загальній кількості) та втричі більше адекватних відповідей, ніж дівчата.

Що стосується атрибутивного знання, то його політичний компонент розвинутий ще доволі слабо. Часто діти прямо відповідали, що нічого не знають про політику згаданих ними держав. У цілому загальна кількість відповідей політичного змісту в учнів 4-х класів була невеликою. Останні при цьому поділялись на дві групи. Першу складала прізвища політичних лідерів, що свідчить про тенденцію до персоніфікованого сприймання ряду країн. Дещо частіше згадувались лідери України (В.Янукович) та Росії (Д.Медведев, В.Путін), трохи менше – президент США Б.Обама та королева Великої Британії Єлизавета II. До другої групи політичних відповідей відносились рідкі згадки про окремі політичні події (“Тимошенко посадили” – Україна; “війна” – Ірак) та особливості зовнішньої політики ряду країн (“купує газ у Росії” – Україна; “воювали проти України” – Німеччина; “з Росією не дружать” – США). При цьому було помічено, що політичне сприймання Німеччини відбувалось в основному крізь призму подій Великої Вітчизняної війни (“Гітлер”, “воювали із Радянським Союзом”, “завойовницька країна”). Слід також зазначити, що переважна більшість політичних відповідей належала хлопцям.

Відповідно, основна частина атрибутивних знань носила “парагеополітичний” характер. Найчастіше відповіді учнів 4-х класів стосувались особливостей культури: “інша мова” (Росія), “багато церков” (Україна), “чудернацькі слова” (Білорусь), “пишуть давніми символами”, “чай”, “кунг-фу” (Китай), “придумали піцу” (Італія), “боротьба із биками” (Іспанія), “Біг Бен” (Велика Британія), “є футбольна збірна”, “багато пам’яток” (ряд країн). Також часто наводились відповіді географічного характеру:

назви столиць, “Чорне море” (Україна, Болгарія, Туреччина), “дуже жарко” (Австралія, Індія), “найбільша країна” (Росія). Рідше зустрічались відповіді економічного (“багата країна” – США; “криза, мало грошей” – Україна; “дорогий газ” – Росія), історичного (“там правлять королі” – Франція; “підкорили Єгипет, Грецію, пішли на варварів” – Італія; “воювали проти троянців” – Греція) та загального (“гарна країна”, “розвинута країна”, “красива країна”) змісту. Також мали місце помилкові відповіді, наприклад “велике місто” (Росія), “Велика стіна” (Японія), “Ейфелева вежа” (Велика Британія).

Результати учнів 7-х класів. Локалізаційна складова ГПС учнів 7-х класів у кількісному та якісному плані відрізняється від попередніх молодших груп. По-перше, отримані дані свідчать про наявність відносно широкого географічного діапазону знань. Крім “традиційного набору” у вигляді України, Росії, США, провідних країн Західної Європи та Азії, багато опитаних згадували країни Північної, Південної та Східної Європи, держави різних регіонів Азії, Африки, Америки і, навіть, Океанії. Також слід зазначити доволі незначну (порівняно із молодшими учнями) кількість неадекватних відповідей (назви континентів, регіонів або міст окремих країн). У цій віковій групі доволі виразними є статеві відмінності у географічному знанні – кількість відповідей хлопчиків більш ніж у 2 рази перевищує кількість відповідей дівчат.

Порівняно із молодшими школярами, у групі учнів 7-х класів має місце помітне зростання частоти відповідей політичного характеру (хоча їх загальна кількість, у цілому, залишається невеликою). В основному, такі відповіді стосувались трьох держав світу – України, Росії та США, і частіше давались хлопцями. Як і в попередній віковій групі, основна маса політичних відповідей тут носила персоніфікований характер і складалася з прізвищ політичних лідерів. Найчастіше учні згадували В.Януковича, Д.Медведева, В.Путіна, Б.Обаму, Дж.Буша; на рівні тенденції згадувались М.Азаров, Ю.Тимошенко, О.Лукашенко. Окремі учні згадували про “жінку, яка керує Німеччиною”, не пригадуючи самого прізвища А.Меркель. Інші відповіді політичного змісту зустрічались рідше і загалом стосувались:

– певних політичних (військово-політичних) подій: “Тимошенко сидить у в’язниці” (Україна), “газова війна з українцями” (Росія), “напали американці” (Ірак), “війна” (Ірак, Лівія, Афганістан);

– оцінки політичної ситуації або політичних лідерів: “поганий президент” (Україна), “нормальний президент” (Білорусь),

“демократія” (США та ряд країн Європи), “корупція” (Україна, Росія), “закони, слідкують за порядком” (США);

– опису державної символіки (переважно прапорів) ряду країн;

Окремі відповіді стосувалися форм правління (“парламент приймає рішення”, “править королева”), колишнього та сучасного міжнародного статусу окремих держав (“входять до ЄС”, “була в СРСР”), особливостей зовнішньої політики (“дружать з Україною”).

Відповіді “парагеополітичного” характеру переважно стосувалися трьох тем. По-перше, це культурологічні асоціації: “розмовляють англійською мовою” (США, Англія), “футбол” (Англія, Бразилія, Аргентина), “Євро-2012” (Україна, Польща), “багато традицій та ритуалів” (Китай), “красива архітектура”, “замки” (ряд країн Європи), “пиво” (Німеччина) тощо. Другу групу утворювали географічні відповіді: “наші сусіди” (Росія, Білорусь, Польща), “велика площа” (Росія), “північна країна” (Фінляндія, країни Скандинавії), “маленька країна” (Ватикан), “землетрус”, “цунамі” (Японія), “Червоне море” (Єгипет), а також асоціації зі столицями та крупними містами певних країн. Третя група стосувалась економічної тематики: “газ” (Росія), “нафта” (Росія, країни Близького Сходу), “виробництво машин” (ряд країн Європи та Азії), “високі ціни” (Україна), “економічна криза” (Греція), “багата країна” (США та ряд країн Європи), “бідна країна” (ряд країн Європи, Азії та Африки), “долар” (США), “туризм” (Єгипет, Туреччина), “виробляють сир” (Білорусь). Рідше зустрічалися відповіді стосовно окремих подій (“вибухнула атомна станція” – Японія), історії країн (“Чингізхан” – Монголія; “Сторічна війна” – Англія, Франція).

Незначна частина відповідей була помилковими. Ці помилки носили географічний (неправильні назви столиць), історичний (“Польща входила до СРСР”) та політичний характер (наприклад, ускладнення політичної ситуації або народні виступи у ряді країн сприймалися як “війна” – Єгипет, Іран).

Результати учнів 10-х класів. Отримані дані свідчать про відносно високий рівень сформованості локалізаційного компонента ГПС. На це вказує як середній показник загальної кількості відповідей, так і високий рівень їх адекватності (незначна кількість помилкових відповідей, як і в попередніх групах, стосувалася міст, частин світу або адміністративних одиниць країн). Слід також зазначити доволі широкий географічний діапазон відповідей десятикласників, які згадували держави з різних регіонів світу, і навіть такі “екзотичні” утворення, як європейські міні-держави (Ватикан, Ліхтенштейн, Андорра, Сан-Марино, Монако тощо), що

можна пояснити кумулятивним ефектом вивчення географії. Порядок відповідей ряду респондентів дозволяє припустити, що вони “зчитували” ментальну географічну карту світу – наприклад, спочатку називались найкрупніші держави, а потім ішли “блоки” відповідей за регіонами світу (частини Європи, Близький Схід, Латинська Америка тощо). Як і у попередніх вікових групах, тут також проявилась тенденція переваги представників чоловічої статі у плані кількості згаданих країн.

Атрибутивний рівень геополітичного знання характеризувався тим, що, крім широкого діапазону неполітичних асоціацій, були зафіксовані елементи відносно сформованого політичного знання. Загальна кількість відповідей політичного характеру тут була майже вдвічі більша, ніж в учнів 7-х класів, і стосувались вони наступних тем:

– адміністративно-територіальний устрій та форма правління: *“поділяється на області”, “федерація”, “республіка”, “монархія”, “сильна президентська влада”, “є парламент”* тощо;

– прізвища політичних лідерів: найчастіше згадувались В.Янукович, М.Азаров, Д.Медведєв, В.Путін, Б.Обама та О.Лукашенко, але також зустрічались згадки про А.Меркель, Н.Саркозі, С.Берлусконі, М.Саакашвілі, М.Каддафі, Кім Чен Іра, У.Чавеса;

– минулий або сучасний статус країн: *“колишня колонія”, “член ЄС”, “входить до НАТО”, “залежить від США”*;

– особливості внутрішньої та зовнішньої політики держав: *“напружені відносини із Росією”, “суворі закони”, “захищають мирне населення в різних країнах світу”* (стосовно США), *“не дають газ, наговорюють на Україну, що багато газу краде...”* (Росія), *“соціалістична країна”* (Куба), *“влада військових”* (Єгипет), *“намагаються увійти до ЄС”* (Туреччина), *“намагаються побудувати комунізм, нарощують виробництво”* (Китай), *“є бомба, намагаються залякати світ”* (Північна Корея) тощо. До цієї ж групи можна віднести і згадки про конкретні історичні або сучасні політичні події: *“були вибори”, “мітингує опозиція”* (Росія), *“війна”* (Афганістан), *“Юля у в’язниці”* (Україна), *“вбили Каддафі”* (Лівія), *“повалений диктаторський режим”* (Ірак), *“підняли бунт”* (Туніс), *“були страйки”* (Греція) тощо.

– оцінка політичної ситуації та дій політичних лідерів: *“повний безлад”, “президент не виконує своїх обов’язків”* (Україна), *“тоталітарний режим”* (КНДР), *“Лукашенко... добре керує”* (Білорусь).

Слід також зазначити дві особливості політичних атрибутивних знань. По-перше, у географічному плані воно проявлялось доволі

нерівномірно – найчастіше стосувалось України, Росії, Білорусі та США, дещо менше – країн Європи (Німеччина, Франція, Велика Британія) та Азії (Китай). По-друге, як і в попередніх групах, кількість політичних відповідей серед дівчат була набагато меншою, ніж у хлопців (що загалом є цілком закономірним).

У загальному кількісному відношенні частота політичних уявлень все ж таки дещо поступалась парагеополітичним знанням. Смыслова специфіка останніх була доволі широкою. Це були відповіді про:

- столиці конкретних держав (відносно часто);
- географічні особливості країн: “*красиві гори*” (Австрія), “*вулкан*” (Ісландія), “*півострів*” (Італія), “*сусід України*” (Білорусь, Росія, Молдова);
- особливості економічного розвитку країн: “*криза*” (Греція), “*торгує газом*” (Росія), “*країна банків та шоколаду*” (Швейцарія), “*курортна країна*” (Туреччина, Єгипет), “*ловлять оселедця*” (Норвегія), “*копають алмази*” (ПАР) тощо;
- особливості національних культур: “*багато старовини*” (Греція), “*карнавали*” (Бразилія), “*піца*” (Італія), “*добре грають у футбол*” (Аргентина), “*мусульманська країна*” (Туреччина), “*мода*” (Франція) і т.ін.

Окремі десятикласники наводили помилкові відповіді, але загальна кількість таких була незначною.

Отже, отримані результати підтверджують тенденцію формування більш-менш цілісної картини світу (в тому числі її геополітичного варіанта) у юнацькому віці. Як бачимо, більшість десятикласників вже здатна сприймати та оцінювати певні географічні об’єкти крізь призму політичних понять (хоча більшість географічних категорій сприймається все ж таки за неполітичними критеріями). Спираючись на результати одного з наших попередніх емпіричних досліджень (яке охоплювало студентську молодь [5]), ми можемо стверджувати, що у подальшому розвитку ГПС особистості вже не відбувається суттєвих якісних змін (існуючі геополітичні уявлення у більшості випадків лише дещо коригуються та доповнюються).

Висновки. Вищеописані результати яскраво проілюстрували комплексну взаємодію двох важливих чинників ГПС – вікового (розвиток інтелектуальних здібностей до сприймання та переробки соціального знання) та освітнього (зміст шкільного навчання). Зокрема, наявна кількісна та якісна відмінність відповідей учнів 7-х класів від молодших дітей, багато чим пов’язана із вивченням географії (загальна географія – 6-й клас, і географія материків та

океанів у 7-му класі), всесвітньої історії (історія стародавнього світу – у 6-му та середньовічного світу – у 7-му класах). Відповідно, відносно високий рівень відповідей учнів 10-х класів також пов'язаний із наявним багажем соціального знання у вигляді соціальної та економічної географії України та світу (9-10-й класи), а також нової та новітньої історії (8-10-й класи). Отримані дані також засвідчили існування статевих відмінностей у розвитку ГПС – практично в усіх групах хлопці давали більше відповідей географічного та соціально-політичного змісту, ніж дівчата. У подальших дослідженнях, на наш погляд, доречно виявити особливості геополітичних уявлень про світ у більш широкому віковому діапазоні (молодь – зрілий – похилий вік).

Список використаних джерел

1. Бушай І.М. Становлення образу світу в свідомості людини / І.М.Бушай // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2003. – Вип. 21. Серія: “Психологічні науки”. – С.18 – 19.
2. Граждане новой России: кем себя ощущают и в каком обществе хотели бы жить? (1998-2004 гг.): аналитический доклад Института комплексных социальных исследований РАН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fesmos.ru/Publikat/15_New%20rus2005/new_rus_13.html
3. Громадська думка про зовнішню політику України: результати загальнонаціональних соціологічних досліджень Центру Разумкова (2000-2003 рр.) // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 3. – С.40-60.
4. Дроздов О. Геополітична свідомість як психологічний феномен / О.Дроздов // Соціальна психологія. – 2010. – № 5. – С.26-37.
5. Дроздов О.Ю. Структурно-змістовні особливості геополітичної свідомості студентської молоді (на прикладі Чернігівського регіону) / О.Ю.Дроздов // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2010. – Вип.82. – Серія “Психологічні науки”. – Т.1. – С.154-158.
6. Злобіна О. Європейський вибір в орієнтаціях молоді України / О.Злобіна // Соціальні виміри суспільства: зб. наукових праць. – К., 2009. – Вип. 1(12). – С.256-269.
7. Малюченко Г.Н. Социально-психологический анализ целостных представлений о мире / Г.Н.Малюченко, В.М.Смирнов. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2006. – 155 с.
8. Москаленко В.В. Соціальна психологія / В.В.Москаленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.

9. Пашков М. Відносини Україна-НАТО у фокусі громадської думки / М.Пашков, В.Чалий // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 8. – С.50-60.
10. Пашков М. Україно-російське співробітництво в оцінках населення України / М.Пашков, В.Чалий // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 1. – С.44-56.
11. Савелюк Н.М. Психосемантичні особливості громадянської свідомості студентської молоді: автореф. дис. ... канд. наук: 19.00.07 / Н.М.Савелюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
12. Adelson J. The Political Imagination of the Young Adolescent / Adelson J. // *Daedalus*. – 1971. – Vol. 100, No. 4. – pp. 1013-1050.
13. Barret M. Children's Knowledge of countries / Barret M., Lyons E., Bouchier-Sutton A. // *Children and their environments: learning, using and designing spaces* / Ed. by C.Spencer, M.Blades. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – pp. 57-72.
14. Bouchier A. The predictors of children's geographical knowledge of other countries / Bouchier A., Barrett M., Lyons E. // *Journal of Environmental Psychology*. – 2002. – Vol. 22, Issue 1-2. – pp. 79-94.
15. Kitchin R. The cognition of geographic space / Kitchin R., Blades M. – London, NY: I.B.Tauris, 2002. – 241 p.
16. Merelman R.M. The Development of Policy Thinking in Adolescence / Merelman R.M. // *American political science review*. – 1971. – Vol. 65. – pp. 1033-1047.
17. Piaget J. The development in children of the idea of the homeland and of relations to other countries / Piaget J., Weil A.M. // *International Social Science Journal*. – 1951. – No. 3. – pp. 561-578.
18. Raviv A. Beliefs about war, conflict, and peace in Israel as a function of developmental, cultural, and situational factors / Raviv A., Bal-Tal D., Koren-Silvershatz L., Raviv A. // *How children understand war and peace* / Ed. by A.Raviv, L.Oppenheimer, D.Bar-Tal. – San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1999. – pp. 161-189.
19. Rowe D. The Development Of Political Thinking in School Students: An English Perspective / Rowe D. // *International Journal of Citizenship and Teacher Education*. – 2005. – Vol. 1, No. 1. – pp. 97-110.
20. Rutland A. English children's geo-political knowledge of Europe / Rutland A. // *British Journal of Developmental Psychology*. – 1998. – Vol. 16, Issue 4. – pp. 439-445.

The article is devoted to the age consistent patterns of geopolitical consciousness (GPC) development. There are results of author's empirical research of 1, 4, 7 and 10-class pupils' geopolitical representations. These results are reflecting the age dynamics of GPC geographical and political components, as well as the sex differences. In particular, it was showed the tendency of quantitative and qualitative extension of locational ("knowledge-where") and attributive ("knowledge-what") GPC components among 7th and 10th class pupils.

Keywords: geopolitical consciousness (GPC), representations.

Отримано: 7.02.2012 р.

УДК 378.091.12: 159.9 – 051: 159.947:159.953

К.В.Дубініна

Вольові якості студентів – практичних психологів як чинник їх навчальної успішності

У статті наведено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку між рівнем розвитку вольових якостей студентів – практичних психологів і рівнем їх навчальної успішності.

Ключові слова: вольові якості, навчальна успішність, цілепрямованість, ініціативність, самостійність, самовладання, витримка, наполегливість, терплячість, завзятість, організованість.

В статье приведены результаты эмпирического исследования взаимосвязи между уровнем развития волевых качеств студентов – практических психологов и уровнем их учебной успеваемости.

Ключевые слова: волевые качества, учебная успеваемость, целеустремленность, инициативность, самостоятельность, самообладание, выдержка, настойчивость, терпеливость, упорство, организованность.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Успішність навчальної діяльності студентів у вищій школі є однією з актуальних проблем для психолого-педагогічної науки. Теоретичний аналіз літератури свідчить, що навчальна успішність залежить від багатьох чинників: соціальних, психологічних, фізіологічних. Одним із таких психологічних чинників є розвиток волі особистості,